

Diskussion

Fortidens fremtider

EN REPLIK TIL NIELS CLEMMENSEN

AF

RASMUS GLENTHØJ & MORTEN NORDHAGEN OTTOSEN

I seneste hæfte af *Historisk Tidsskrift* (122:1) s. 234-241 anmeldte Niels Clemmensen vores værk *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien*. I sin debatanmeldelse slår han fast, at „[d]er er tale om et hovedværk til Nordens historie“, der gør op med „grundfortællingen“ om den politiske skandinavisme ved at inddrage den nyeste nationalismeforskning og sætte nordisk historie ind i europæisk kontekst (s. 234, 240). Det er en karakteristik af vores værk, som vi værdsætter, navnlig da den kommer fra en af de største kendere af dansk indenrigspolitik i de sidste årtier af 1800-tallet.

Med „grundfortællingen“ menes her den forståelse af den politiske skandinavisme, der har sine rødder i samtidens politiske debat, og som har formet historiografien. I mere end 120 år har nordiske historikere afskrevet den politiske skandinavisme som en utopi. Ideologisk var den angiveligt for uklar, den manglede folkelig opbakning, landenes og dynastiernes interesser var uforenelige, kulturerne for forskellige, Sverige havde ikke de fornødne ressourcer, og stormagternes (navnlig Ruslands) modstand berøvede projektet enhver realisme. Denne kritik bliver understreget af en nedsættende retorik: Skandinavismen var intet andet end en „drøm“ undfanget af en umoden ungdom (*Union eller undergang*, s. 25-32).

Som vi skriver i bogen, så var udgangspunktet for vores arbejde ikke et opgør med grundfortællingen, men at forstå skandinavismen på dens egne præmisser. Det var igennem arbejdet med kilderne, at vi nåede til den konklusion, at et opgør med den hidtidige historiografi var nødvendigt for at skabe et mere nuanceret billede (*Union eller undergang*, s. 549). Uden at forklejne projektets problemer var vores ønske at tage skandinavismen alvorligt og se, hvilke vinduer af varierende størrelse der fandtes for dens virkeliggørelse. Ud fra denne og andre an-

meldelser synes målet at være nået. Forskningsfronten har flyttet sig. Vi vil derfor benytte lejligheden til at takke for de anerkendende ord og for, at anmelderen har taget den politiske skandinavisme alvorligt. Med et sådan skudsmål kan det virke urimeligt og utaknemmeligt at tage til genmæle, men der er tre årsager til vores replik: misforståelser, uenigheder og behov for præciseringer.

Når det gælder det første, så har vi intet at udsætte på den overordnede karakteristik, som Clemmensen giver af vores værk. Anmelderen forklarer glimrende, hvordan vi forstår skandinavismen, dens idehistoriske grundlag, dens konsekvenser og den særlige form for nationalisme, som den var forbundet med (s. 234-235). Problemet er, at diskussionen indeholder en række væsentlige misforståelser (s. 236-241), der gør, at vi finder det nødvendigt at rette dem. For det andet blotlægger diskussionen nogle betydelige uenigheder mellem anmeldelsen og os. Da anmeldelsen er en debatanmeldelse, ønsker vi at benytte lejligheden til en konstruktiv debat for at fremme forskningen. Sidst men ikke mindst, så har vi bemærket, hvad der forekommer at være en indre spænding i anmeldelsen, hvor Clemmensen på den ene side erklærer, at vi overbevisende har gjort op med grundfortællingen (s. 234), for så tilsyneladende i diskussionen at argumentere imod vores tolkning ud fra grundfortællingens klassiske argumenter og med inddragelse af dens retorik (s. 238). Hermed kan man komme i tvivl om, hvad anmelderen egentlig mener.

Misforståelser

De tre væsentlige misforståelser, der findes i anmeldelsen, handler om, hvilken bog vi har skrevet, hvad vi har fundet, og hvad vi konkluderer. Clemmensen kalder vores argumentation et udtryk for „en virtuos udfoldelse af kontrafaktisk historieskrivning“ (s. 237). Rosen glæder os, men vores værk er ikke kontrafaktisk. Kontrafaktisk historieskrivning beskæftiger sig ikke med, hvad der skete, men hvad der *kunne* være sket, hvis en enkelt begivenhed var faldet anderledes ud. Det er ikke, hvad vi gør, hvilket burde have stået Clemmensen klart, da vi eksplicit skriver det i det indledende kapitel (*Union eller undergang*, s. 13).

Det kan forekomme at være en mindre fejl, men den er afgørende for at forstå, hvilken bog vi har skrevet. Det er muligt, at Clemmensen forstår begrebet anderledes, men ud fra den gængse forståelse ville en kontrafaktisk bog om politisk skandinavisme ud fra plausible præmisser forsøge at tegne et billede af, hvordan et forenet Skandinavien havde set ud, og hvilke konsekvenser det havde haft. Vores bog er en analyse af, hvorfor skandinavismen opstod, hvilke former den havde, og hvordan nogen forsøgte at realisere den i sin politiske form, og hvor-

dan og hvorfor den fejlede. Vi anvender Reinhard Kosellecks idé om, at fortiden havde flere forskellige fremtider,¹ som et middel til at efterleve Rankes ideal om at forstå fortiden på dens egne præmisser.

I to skandinaviske revolutionsplaner formuleres fortidens mulige fremtider helt konkret. Når Clemmensen mener, disse planer „omtales og tages skam alvorligt af Erik Møller“ samt af Jes Fabricius Møller (s. 236-237) og formentlig, at de derfor ikke har nogen nyhedsværdi, beror det imidlertid på en misforståelse. Ud fra sin note synes anmelderen at sigte til de revolutionære konspirationer, som vi ved fandt sted i forbindelse med Christian 9.s tronbestigelse i 1863. Der er imidlertid ikke fundet nogen konkrete koncepter fra disse måneder. Det, som vi henviser til, er håndgribelige revolutionsplaner fra december 1864 og januar 1865. Planen fra december 1864 er nævnt tre gange af svenske historikere og to gange af danske historikere, men ikke af dem, Clemmensen nævner. Ingen steder er den hidtil blevet taget alvorligt, da den har manglet kontekst. Planen fra januar 1865 var indtil nu helt ukendt (om disse revolutionsplaner se *Union eller undergang*, s. 488-499).

Der er en afgørende forskel mellem november 1863 og de to konkrete revolutionsplaner fra årsskiftet 1864/65. I det første tilfælde har vi en yderst velbegrundet mistanke om, at skandinavierne forsøgte at fjerne det nye glücksborgske dynasti for at forene Skandinavien under bernadotterne. I de to andre tilfælde har vi dokumenter fra arkiver knyttet til det svenske og norske kongehus, der ikke alene viser, at det var tilfældet, men også hvordan de ville gøre det. Hertil kommer, at den hidtil ukendte plan fra januar 1865 indeholder to navne: C.C. Hall og Hans Rasmussen Carlsen. Det beviser ikke, at disse to politiske sværvægttere var planens ophavsmænd, men det er utænkeligt, at den uden deres viden blev sendt til Karl 15. med deres navne på. Alvoren underbygges yderligere ved, at planen kan forbindes med Jens Julius Hansens (i udlandet kendt som Jules Hansen) samtaler med Bismarck måneden før. Her forbandt den preussiske ministerpræsident en tilbagelevering af Nordslesvig med skabelsen af et forenet Skandinavien og en preussisk-skandinavisk alliance. Det havde han gjort før, og det kom han til at gøre siden. Der er ingen tvivl om, at det blot var en blandt flere muligheder, som Bismarck så for sig, men den blev tydeligvis taget yderst alvorligt af førende danske politikere. De begik højforræderi for at imødekomme den preussiske ministerpræsident og redde Danmark, som de så det.

Den væsentligste misforståelse er imidlertid, hvad vores konklusion er. Ifølge Clemmensens udlægning fejlede den politiske skandina-

¹ Reinhart Koselleck: *Begreber, tid og erfaring*, København 2007, s. 27ff.

visme, fordi „[s]kandinavisterne havde et 'personaleproblem'“. Sådan „lyder forklaringen kort og godt“ (s. 237). Det er med hans ord „en noget pauver konklusion oven på 500 siders tæt analyse“ (s. 238). Vi kan trøste anmelderen med, at det *ikke* er vores konklusion. I kapitel 6 om antiskandinavisterne fastslår vi, at de „indiskutabelt“ havde ret, „når de påpegede, at den politiske skandinavisme havde store problemer“. „Alle antiskandinavisternes argumenter var plausible“, men da alle tidens nationale bevægelser havde de samme strukturelle og kulturelle udfordringer, så er de *ikke* „tilstrækkelige“ til at afskrive skandinavismen. Omvendt bør man heller *ikke* „forkaste“ dem (*Union eller undergang*, s. 179).

Vi inddrager således løbende de traditionelle tolkninger, ligesom de nævnes i konklusionen. Her fremhæves det, som har manglet i den hidtidige forskning, nemlig betydningen af politik, timing, tilfældigheder, manglende koordination og individer. Som et eksempel på den førte politiks betydning kan anføres, at Skandinavien adskiller sig fra det tyske og italienske tilfælde ved, at de skandinaviske lande ikke rustede sig til den krig, der skulle forene dem. Her er Sverige afgørende, da den svenske hærs historisk ringe tilstand gav krigsmodstanderne i regeringen, Riksdagen og ikke mindst militæret et afgørende argument for at forblive neutrale (*Union eller undergang*, s. 409ff., 540ff.). Vi mener således ikke, at skandinavismen udelukkende fejlede på grund af et „personaleproblem“. Vi mener personaleproblemet var en blandt flere faktorer. Når vi gør så meget ud af det, så skyldes det, at de andre årsager er drøftet udførligt løbende i bogen. Der er imidlertid næppe nogen tvivl om, at vores udlægning adskiller sig fra Clemmensens, hvilket vi vender tilbage til nedenfor.

Uenigheder

Betydningen af timing, tilfældigheder, politik og individer står centralt i vores tolkning og ses tydeligt i den rolle, Carl Ploug spillede, selv om han kun var en af flere nøgleaktører. Når Clemmensen mener, at vi „ikke kan tilgive, at han [Ploug] først og fremmest var journalist“ og „derfor begik de til faget hørende indiskretioner“ (s. 237), så må det bero på nutidens skarpe skel mellem journalister og politikere. Det skel gjorde sig ikke gældende i midten af 1800-tallet og slet ikke hos Ploug. Det er korrekt, at han var *Fædrelandets* redaktør, men han var også nationalliberal politiker og skandinavismens danske bannerfører. Ploug var en del af Den Grundlovgivende Rigsforsamling og sad først i Rigsdagens Folketing, siden i dens Landsting samt i Rigsrådets Landsting. Han forhandlede allerede i 1850'erne udformningen af en fremtidig skandinavisk union med Oscar 1. og kronprins Karl (15.), han tjente som agent for Monrad i foråret 1864, og Bismarck tillagde

ham øjensynligt en sådan betydning, at han i juli 1864 sendte en agent til København for at forhandle med Ploug. Netop derfor er det et paradoks, at Ploug blev en af den politiske skandinavismes banemænd. Vi viser, hvordan hans handlinger flere gange underminerede hans egen politik, men vi fælder ingen moralsk dom over Ploug, selv om vi ser ham som en dårlig politiker. Når den politiske skandinavisme fejlede, så var Ploug naturligvis ikke den primære årsag. Hans politiske selvmål forøgede imidlertid de vanskeligheder, som den stod overfor, da de både forstærkede beslutningsvægningen hos centrale skandinaviske aktører og gav antiskandinavisterne mulighed for at gruppere sig og gribe ind i december 1863, maj 1864 og marts 1865. Det var ekstremt afgørende tidspunkter, hvor alliancer og unioner blev aktivt forhandlet og kunne være blevet indgået, eller hvor hemmelige forhandlinger med fremmede magter pågik.

Når det gælder skandinavismens storpolitiske muligheder, skriver Clemmensen, at „grænsen mellem privat selskabelighed og officielt diplomati var flydende“. Det „vrimler med private og officiose aktører på det politiske marked, og når Bismarck i en privat samtale med Jules Hansen, [...] udtaler sig i skandinavistisk retning, kan det have været ret uforpligtende prøveballoner eller blot en af flere mulige optioner“ (s. 238).

Vi er som nævnt enige i, at skandinavismen blot var en blandt flere muligheder for Bismarck, hvilket vi også skriver i bogen (*Union eller undergang*, s. 523). Clemmensens ord giver imidlertid ikke et retvisende billede af den alvor, hvormed Europas statsmænd så på bevægelsen. Lad os her nøjes med at fokusere på Preussens politik. En deling af helstatens danske og tyske områder mellem Preussen og Sverige var allerede fremlagt som et seriøst forslag under Napoleonskrigene. Præcis hvor snittet skulle ligge, varierede, men den grundlæggende idé om deling gentages gang på gang i alvorlige diplomatiske drøftelser hen over et halvt århundrede.

Den ses under 1. Slesvigske Krig, og den var et fast element i preussisk udenrigspolitik efter Krimkrigen hos det preussisk hof, de preussiske udenrigsministre før Bismarck og hos Bismarck selv før, under og efter krigen i 1864. Ideen, der havde varm støtte hos Napoleon 3., blev fra preussisk side ikke alene foreslået i Paris og London. Den blev indgående og løbende drøftet mellem hovedstæderne. I 1860 præsenterede Preussen og Storbritannien i fællesskab ideen for Sverige og Norges gesandt i London. Samme år tog den preussiske tronfølger (Vilhelm (1.), konge 1861) til Paris for at tvinge løsningen igennem, mens han efterfølgende skrev til Karl 15. for at vinde ham for sit forslag.

Bismarck drøftede ikke alene ideen med Jens Julius Hansen efter freden i 1864. Han drøftede den flere gange med svenske og danske

skandinavister fra 1857 og frem. Han tog i 1862 både til Paris og London for at vinde støtte til den, og i hans korrespondance om det slesvigske spørgsmål dukker den hele tiden op. Det er også den løsning, som Bismarck bad sin gesandt i Stockholm om at arbejde ud fra, og i december 1863 foreslog den preussiske ministerpræsident Karl 15. en deling af helstaten og foreningen af Skandinavien. En skandinavisk løsning går også igen i de preussisk-franske drøftelser fra efteråret 1863 til foråret 1864. Når Vilhelm 1. over for Leopold 1. af Belgien i foråret 1864 fremhæver en skandinavisk løsning som sin foretrukne, så kan man vælge at affeje det som en løs bemærkning. Men det kan man ikke, når det af korrespondancen mellem de to monarker i begyndelsen af juli 1864 – lige efter erobringen af Als – fremgår, at den preussiske konge har fremlagt det som et muligt fredsgrundlag for den fyrste, som man på Londonkonferencen havde udpeget som voldgiftsmand.

Det er for letkøbt at affeje samtalerne mellem Hansen og Bismarck i 1864 og 1865 som uforpligtende prøveballoner. Selv om Clemmensen har ret i, at det var en type af skandinavisme, der vakte betænkelighed i Danmark, så er det forkert, at danske politikere ikke kunne tilslutte sig den (s. 238). Det afhæng af omstændighederne, hvilket revolutionsplanerne fra december 1864 og januar 1865 er tydelige beviser på.

Så kan man naturligvis stille sig selv spørgsmålet: Hvis de storpolitiske konjunkturer vitterlig var så gode, hvorfor lykkedes det så ikke? Det korte svar er, at det som nævnt skyldtes et utal af faktorer, herunder ikke blot strukturelle og kulturelle, men også indenrigs- og udenrigspolitisk timing, tilfældigheder, politik og aktører. Men hvis vi skal uddybe den *politiske og individbaserede* del heraf, så krævede politikken enten en krise, en krig eller en konference, hvor de centrale aktører havde evnen og viljen til at gennemtvinge politikken og de nødvendige kompromiser. Krisen, krigen og konferencen kom, men viljen eller evnen manglede i varierende grad hos de centrale skandinaviske aktører.

Det har længe været et postulat i dansk, svensk og norsk historiskrivning, at de skandinaviske alliancebestrebelselser endte på Ulriksdal den 8. september 1863. Vi er ikke de første til at udfordre denne sandhed; det gjorde Sam Clason allerede i 1914.² Forskellen er, at mens Clason stoppede med mødet på det svenske kongeslot, så fører vi vores analyse helt frem til februar 1864. Det gjorde også i sin tid Erik Møller, og det er nærmest ham, Clemmensen må være enig med, når han mener at kunne fastslå, at alliancen „[r]ealpolitisk døde [...] på Ul-

² Sam Clason: „Skodsborgmötet och Ulriksdalkonferensen“, *Historisk Tidskrift* (Sverige), 34 (1914), s. 61-107.

riksholm [sic]“ og derefter „førte en skintilværelse som et desperat håb hos Hall og i de svenske aktørers dårlige samvittighed“ (s. 240).

Clemmensen har ret i, at både dansk desperation og svenske samvittighedskvaler var faktorer i efteråret 1863, men den primære præmis for den hidtidige forskning har været, at alliancen fra svensk-norsk side ikke var alvorlig ment efter Ulriksdal. Det var langt hen ad vejen den tolkning, som Erik Møller anlagde, da han ikke kunne få sig selv til at tro, at Sverige-Norges udenrigs- og statsminister, Ludvig Manderström, i virkeligheden var villig til at støtte alliancen. Som næsten alle før og siden støttede Møller sig til den svenske justits- og statsminister Louis De Geers erindringer fra 1892, der fremstiller den svensk-norske politik i efteråret 1863 som et bevidst forsøg på at kamuflere en pinlig politisk retræte.³ Møller vender derfor sin vrede mod Manderström som medansvarlig for Danmarks ulykke.⁴

Andre danske historikere har klandret Hall for enten at klamre sig til illusoriske halmstrå eller kynisk at føre danske politikere bag lyset.⁵ Vi er enige med Clemmensen i, at Hall ikke i alle tilfælde talte sandt, og at de svenske krumspring gav hans politik enorme problemer. Men alternativet var enevælde. Hans løsning af det slesvigske spørgsmål forudsatte en krig uanset hvad, og forudsætningerne for hans politik var endnu ikke forsvundet (*Union eller undergang*, s. 404ff.).

Som vi ser det, er den største årsag til, at danske historikere har misforstået begivenhederne i efteråret 1863, metodologisk nationalisme (det samme gør sig – om end i mindre grad – gældende for de svenske og norske historikere). Problemet med at tolke alliancen som død og begravet på Ulriksdal er fremfor alt, at den ignorerer de *samtidige* svenske og norske kilder, i utilstrækkelig grad inddrager svensk indenrigspolitik og ikke forstår de særlige konstitutionelle forhold, der gjorde sig gældende for svensk udenrigspolitik. I henhold til den svenske grundlov kunne kongen indgå alliancer, så længe han havde sin udenrigsminister samt hofkansler (til 1840) eller en anden minister med sig. Det var det, Karl 15. ikke uden grund troede, han havde, da Manderström gik ind for alliancen med en vaklende De Geer på slæb. At Manderström og De Geer begge havde titel af statsministre, er i denne sammenhæng vigtigt, da de derved formelt var regeringens første-

³ Louis De Geer: *Minnen*. I, Stockholm 1906 [1892], s. 249-255.

⁴ Erik Møller: *Skandinavisk stræben og svensk politik omkring 1860*, København 1948.

⁵ Det første gælder Johan Peter Noack (*Da Danmark blev Danmark*, 2014, s. 304-305), det andet gælder Hans Vammen (*Den tomme stat*, 2011, s. 178). For en diskussion heraf se bl.a. Tim Knudsen: „Historiens dom over 1864“, i Inge Adriansen & Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense 2015, s. 31ff.

mænd. Når de to statsministre i december 1863 udløste en alvorlig regeringskrise i Stockholm – hvilket Clemmensen forbigår i tavshed – så skyldtes det ikke alene samvittighedskvaler, men frem for alt bevidstheden om, at den tyske trussel mod Danmark udgjorde en geostrategisk fare for Sverige-Norge.

Den svenske regeringskrise den 15.-18. december 1863 er afgørende vigtig. Den viser, at alliancespørgsmålet var levende, og at Halls forhåbninger ikke var ubegrundede, og den forklarer det berømte telegram om „22 000 mand og ham selv“. Hidtil har historikerne hverken forstået krisen eller dens rækkevidde, da de ud fra De Geers senere bortforklaring har anset alliancen for død efter Ulriksdal. I Møllers øjne var krisen blot et spil for galleriet, for at Manderström kunne redde ansigt.⁶ Tolkningen er utroværdig, for den tager ikke krisen alvorligt. Den satte ikke alene regeringens liv på spil, men risikerede også at tage livet af den reform af styreformen i Sverige (repræsentationsreformen), der var blevet arbejdet på i årtier. Hertil kommer, at krisen medførte et enormt politisk oprydningsarbejde, der ikke havde været nødvendigt, hvis det blot var spil for galleriet.

Hverken Manderström eller De Geer ønskede krig uden støtte fra en af vestmagterne, og de var sig pinligt bevidst, hvilken fare den dansk-tyske konflikt rummede for Sverige og Norge, og at vestmagternes holdning var alt andet end statisk. Den almene forventning i Stockholm og i resten af Europa var, at Frankrig ville gå i krig i foråret 1864. Da Karl 15. i midten af december blev presset af skandinavisternes privatmandsdiplomati, valgte Manderström og De Geer derfor at støtte kongen. Med de to i ryggen havde Karl uden om resten af regeringen evnen til at indgå alliancen og dermed forpligtede Sverige-Norge, hvis krigen brød ud. Manderström var parat til at sætte sit embede ind på at få alliancen gennemført og skrev på kraftige noter til vestmagterne, da Plougs offentliggørelse af Karls løfter til skandinavisterne underminerede bestræbelserne. Det skabte skandale i Stockholm og gav de to statsministre indtryk af, at kongen var gået bag deres ryg trods deres tilsagn om støtte. Manderström lod sig presse til at blive i regeringen, mens De Geer atter skiftede side, som han også gjorde flere gange følgende. Sammen med den mere standhaftige finansminister J.A. Gripenstedt brugte han pressen til at give kongen hele ansvaret for løfterne til Danmark.

Det gav indtryk af, at løfterne blot var et kongeligt indfald, mens De Geer belejligt kamuflerede sit tilbagetog for offentligheden og eftertiden (i sine erindringer), men ikke mere end, at samtidens skandinavister helt frem til 1866 nærede forhåbninger om, at han på det rette

⁶ Møller 1948, s. 347, jf. De Geer, *Minnen*, s. 253.

tidspunkt ville give deres sag den afgørende støtte. Håbet var ikke ubegrundet. De Geer fremmeste mål var repræsentationsreformen. For den ville han gøre alt, men han var klemmt mellem kongen og regeringens flertal, der var imod en krig for skandinavismens sag, og han havde brug for dem begge, hvis reformen ikke skulle falde. Hvilken side De Geer ville vælge, var alt andet end klart, da repræsentationsreformens gennemførelse lige så godt kunne afhænge af en skandinavisk løsning, sådan som Karl 15. i flere år havde planlagt ud fra. I lighed med Bismarck sørgede De Geer imidlertid i sine erindringer for at tegne et billede af, at han og den svenske regering førte en konsekvent, sammenhængende og stædig politik i spørgsmålet om den skandinaviske alliance og union. Fortællingens indflydelse på historieskrivningen kan vanskeligt overvurderes. Når den til trods for alle sine svagheder er blevet taget for gode varer, så skyldes det, at den harmonerer med den danske fortælling om nationalliberal vanvid, og den svenske og norske historie om de fredselkende og progressive ministres sejr over den konservative og krigeriske kongemagt.

Præciseringer

Den politiske skandinavisme og dens skæbne må blandt andet forstås ud fra timing, tilfældigheder og politik. Det vil sige det rette sammenfald af indenrigs- og udenrigspolitiske omstændigheder, det internationale system og de omskiftelige stormagtskonstellationer, hvilket er et tema i hele bogen og drøftes indgående i konklusionen (*Union eller undergang*, s. 528-540). Mens vi anvender begrebet åbne vinduer om de tidspunkter, hvor der efter vores opfattelse i større eller mindre grad var muligheder for at realisere skandinavismen politisk, så indgår begrebet „lukkede vinduer“ i anmeldelsens overskrift. Begrebet er os ikke fremmed. Når en mulighed blev forpasset, så skriver vi både, hvorfor, hvordan og hvornår et vindue blev „lukket“, og vi lægger ikke skjul på, at vi mener, den sidste realisme forsvandt ud af projektet i sommeren 1866, før det endegyldigt blev lagt i graven med den fransk-preussiske krig i 1870-1871.

Clemmensen synes imidlertid at bruge begrebet anderledes. Hvis vi forstår ham ret, så antyder han, at en række – hvis ikke alle – vinduerne var lukkede. Det kan være årsagen til, at han omtaler vores bog som kontrafaktisk. Vores pointe er, at man ikke *a priori* kan betragte disse vinduer som lukkede, men at de i nogen tilfælde lukkede sig, fordi muligheden ikke blev grebet, mens de var åbne.

Clemmensen tager tydeligt afstand fra betydningen af aktører, men han forholder sig hverken til betydningen af timing, tilfældigheder eller politik. I stedet fremhæver han flere af de forklaringer, der har indgået i grundfortællingen. Skandinavismen var imod Ruslands interes-

ser, Holsten udgjorde et problem, interesserne var for forskellige, der var „for mange konger og prinser i spil“, og bevægelsen var for elitær. „Disse og andre sten på vejen kunne jo tyde på, at materialiseringen af de skandinaviske *drømme* [vores fremhævelse] ville have oversteget evnerne selv for en statsmand af format“ (s. 238). Clemmensens konklusion er hermed ikke alene den samme som i de sidste 120 års historioграфи. Han bruger også dens retorik ved at tale om „de skandinaviske drømme“, mens han i sin tolkning af den skandinaviske alliance støtter sig til Hans Vammen (s. 239, note 2), der inkarnerede grundfortællingen.

Det er Clemmensen i sin gode ret til. Men det strider mod, hvad han erklærer i indledningen til sin anmeldelse. Han bør give en forklaring på, hvorfor disse faktorer spillede en større rolle for skandinavismen end for andre nationale bevægelser i samtiden. Alle nationale bevægelser havde mindst én stormagt, der med næb og klør kæmpede imod dens mål. Østrig og Rusland modsatte sig Italiens samling, og Tysklands samling under Preussen var imod Østrigs vitale interesser, mens Rusland og Frankrig i hvert fald periodisk modsatte sig. At et svækket Rusland alene kunne blokere for en skandinavisk samling, der blev støttet af Frankrig, Preussen og Italien, kan derfor ikke tillægges afgørende vægt.

Vi medgiver gerne, at de forskellige skandinaviske stater havde forskellige interesser, og at det havde betydning. Men det gjaldt blot i endnu højere grad i Det Tyske Forbund med dets 39 medlemmer og på den italienske halvø, hvor Piemonte var den eneste af 15 stater, der støttede en samling. Og selv om Clemmensen har ret i, at det dynastiske spil var en udfordring for skandinavisterne, så havde de her langt bedre kort på hånden end tyske og italienske nationalister. Samlingen af Italien og Tyskland er ligeledes glimrende eksempler på, at tidens nationalisme ikke var folkelig, men elitær. De italienske nationalister udgjorde et klart mindretal på halvøen, og mange „italienere“ vidste end ikke, hvad Italien var (*Union eller undergang*, s. 146-179).

Det var langt fra enestående tilfælde. Kongeriget de Forenede Nederlande blev skabt på Wienerkongressen i 1815, mens Rumænien opstod på Berlinkongressen i 1878. Begge stater blev skabt af stormagterne hen over hovedet på befolkningerne ud fra et sikkerhedsbehov. At den ene stat gik under efter 15 år, mens den anden stadig findes, er her underordnet. Det vigtige er tankegangen.

Clemmensen har ret i, at Holsten udgjorde et problem. Men der var også et væld af omstridte områder både i det tyske og det italienske eksempel. Selv om Frederik 7. strittede imod, gjaldt det samme ikke de danske skandinavister. De erkendte, at Holstens afståelse ikke blot var en forudsætning for et forenet Skandinavien, men også for enhver va-

rig fred mellem Danmark og de tyske stater. Derfor kan det ikke gøres til skandinavismens kryptonit.

Afrunding

Ordene ovenfor skal ikke overskygge, at vi er oprigtigt glade for anmeldelsen og anerkendelsen af vores arbejde, men forhåbentligt står det også klart, hvorfor vi fandt det nødvendigt at redegøre for de forskningsmæssige uenigheder mellem forfatterne og anmelderen og rette de misforståelser, som anmeldelsen indeholder. For at undgå, at nye opstår, så lad os afslutningsvis slå vores standpunkt fast med syvtommersøm og hæve debatten til et mere alment niveau.

Om en politisk skandinavisme havde været langtidsholdbar, er langt fra sikkert. Et forenet Skandinavien kunne meget vel have mødt samme skæbne som den svensk-norske union eller Tjekkoslaviet, mens vi finder en jugoslavisk opløsning mindre sandsynlig. Dette er imidlertid en ægte kontrafaktisk diskussion. Skandinaviens forening var *ingen* historisk nødvendighed, „der ene og alene blev forhindret af sort uheld. Men den fremtid, som de politiske skandinavister forestillede sig, må tages alvorligt som en af fortidens mulige fremtider“ (*Union eller undergang*, s. 522).

Historien hverken var eller er forudbestemt. Kultur og strukturer er vigtige for enhver historisk tolkning, men kultur er ikke statisk, og strukturer gør ikke historiens gang uundgåelig. Det gælder navnlig ikke i 1800-tallet, hvor de nationale bevægelser var elitære og afgrænsningen mellem nationerne notorisk uklare. Vi erkender betydningen af kultur og strukturer, som vi bruger seks kapitler på at drøfte. Men de sociale strukturer udgør ikke, hvad der med en omskrivning af Max Weber er blevet kaldt for rationalitetens jernbur. Aktører, politik, timing og tilfældigheder spiller *også* en rolle. At fastslå det betyder ikke, at man falder tilbage til 1800-tallets „great man theory“, der i sin karikerede udgave *alene* gav det politiske geni æren for historiens gang.

De, der skulle have en anden opfattelse, kan med fordel læse Margaret MacMillans *History's People. Personalities and the Past* (2017), der udfordrer vores fags uheldige tendens til determinisme. En af MacMillans pointer er, at de politiske aktører, der som Bismarck vitterlig kan siges at have påvirket historiens gang, alle har været parate til at gribe muligheden, når den bød sig, og løbe en betydelig risiko for at nå deres mål. Karl 15. er et glimrende eksempel på, at de centrale skandinaviske aktører tøvede i stedet for at handle, da muligheden bød sig. Det er ikke den eneste forklaring på, hvorfor skandinavismen fejlede. Men det var en væsentlig medvirkende årsag.

Når historie udelukkende bliver en søgen efter nutidens rødder, så bliver den let til *The Whig Interpretation of History* (1931), hvor historikerne ikke alene tilbagefører deres egne progressive holdninger på fortiden, men gør historiens forløb uundgåeligt. Med alle sine fejl, mangler og udfordringer udgør historien om den politiske skandinavisme en god kur mod skandinaviske historikers tendens mod ensidig nutidighed (præsentsisme) og determinisme og mod deres tilbøjelighed til at se de nationale velfærdsstater, vi endte med at få, som historiens afslutning.⁷

⁷ For en diskussion heraf se Rasmus Glenthøj: „Roads not taken: The Ends of History and the Politics of Inevitability in Norway and Denmark“, *Historisk Tidsskrift* (Norge), 101:3 (2022), s. 184-196.